

פרק רביעי – פועלים ובעלי קרקעות

ארוחותיהם סעדו במטבח הפועלים, ששם הועסקה מבשלת שקיבלה שכר חודשי, מגורים וכלכלה בעד עבודתה. עלות כלכלה לפועל היתה כשבעה גרושים ליום, ושכרו היומי היה אז עשרים גרוש, כך שפועל יכול היה לחסוך כשלושה-עשר גרוש בכל יום – סכום שנחשב מכובד באותם הימים. האחים לב קנו את מוצרי המזון למטבח בסיטונאות בתל-אביב. את הבשר הביא להם הקצב קאופמן בכרכרה מרמתים, ואילו את מוצרי החלב הוביל להדר פנחס קוזלובסקי (ספיר), לימים שר האוצר, בעגלה רתומה לחמור ואחר כך לסוס.

הפועלים עבדו בהדר עד שהפרדסים החלו להניב פרי. אז החלו בעלי הפרדסים להגיע להדר ולהתיישב בה, וניהול הפרדסים נמסר לידיהם. הפועלים החלו להתפרש; וחלקם עברו להתיישבות ברשפון.

שושנה וזאב וילובסקי

בשנות ה-20 המאוחרות רכש זאב וילובסקי כעשרים דונם קרקע באמצעות החברה להכשרת היישוב. הוא נטע פרדס ובנה לו צריף עץ שרצפתו אדמת חמרה וגגו עשוי מפת. מלוחות פח הקים גם רפת לפרה – ובה שיכן גם את הפרד שקנה לחריש ולעבודות חוץ. הוא התברך בכוח פיזי רב – שני שקי תבואה במשקל של מאה ק"ג, העלה בקלות לקומת העליה ברפת – וכן באורך רוח. כאשר נשא לאשה את שושנה מפתח תקוה, והביא אותה להדר, היה להם הצריף הדל כארמון רב תפארת. שושנה טיפלה בגן הירק, והפרה הניבה די חלב לצרכי הבית. במשך הזמן חדל וילובסקי לצאת לחריש בשדות זרים, ובמקום זה שלח את הפרד עם פועל שקיבל באמצעות לשכת העבודה המקומית. ילדים לא נולדו להם, אך פרט לזה התנהלו חייהם על מי מנוחות. הפרדס הניב פרי, ובמרוצת הזמן בנו בית נאה מוקף בגינת פרחים. עם השנים חוסלה הרפת, ואת מקומה תפס לול עופות. בזמן מלחמת העולם השנייה, כשענף הפרדסנות היה בשפל, לא הזניח וילובסקי את פרדסיו. יחד עם ישראל אהרונוביץ זרע שטח תפוחי אדמה, שאת עיקר יבולו קנה הצבא הבריטי. וילובסקי היה פעיל בוועד המושבה, ובמשך שנים היה ה"מוכתר" שלה – זה היה תפקיד ייצוגי-רשמי כלפי ממשלת המנדט; כן היה חבר בהנהלת הצרכנייה.

דרכו של נחום שיפר

האדמות שרכשו השותפים שיפר והלפרין בכפר הדר היו רבות, ועיבודן דרש הרבה ידיים עובדות. שלא כמשקים אחרים פותחו במשק שיפר מלכתחילה לא רק הפרדסים

מתחילת הדרך היו בהדר פועלים, שבאו אליה במסגרת חיפושיהם אחר מקום עבודה, ובצדם בעלי משקים בינוניים וקטנים, שרק חלקם התגוררו במקום. הבעיה הלוחצת מבחינתם של הפועלים היתה הדיור. רק לחלק מהם, שהתמחו בעבודות הפרדס, התאפשרה השגתו של מקום עבודה קבוע, ובעזרתו הצליחו לחסוך כסף לרכישת חלקה קטנה משלהם עם משק עזר – לול, גינת ירק, עצי פרי וכו'; מהם שאפילו הקימו צריף פרטי למגורים. ואילו כל האחרים – והיו אלה רוב הפועלים – נאלצו לצאת מהדר עם רדת היום וללון במגדיאל הסמוכה, ואף במקומות רחוקים יותר. רבים הסתפקו במציאת קורת גג כלשהי בכפר הדר עצמו – למשל, בצריף ששימש גם כמטבח פועלים – או לפחות במיטה ללינה אצל משפחה שהתגוררה במקום, מאלה שנמנו עם "בעלי הצריפים". במרוצת הזמן התברר כי גם מבין בעלי הקרקעות המייסדים רק מעטים מתגוררים במקום. למען האמת, רק למתי מעט מהם היה כסף בשפע; רובם היו חסרי אמצעים. כספם הספיק אמנם לרכישת הקרקע, אבל לא איפשר להם לבנות בית – או אפילו צריף – ביישוב החדש. יתר על כן, במצבם לא יכלו להרשות לעצמם להינתק ממקורות פרנסתם. רובם אכן הוסיפו להתגורר מחוץ להדר בשש השנים הראשונות – עד שהפרדסים החלו להניב פרי שאפשר לשווק ולהתפרנס ממנו. אחדים מהם עברו לגור במושבות הסמוכות, מגדיאל ורמתים, ועבדו כפועלים במטעים ובפרדסים של קבוצת איזקסון ורוקח, או כפועלים במשק של שיפר. אלה כאלה חסכו כסף, וחיכו לרגע שיהיה להם די להקמת צריף ולקיום המשק שעליו חלמו.

ובעוד רוכשי החלקות נאבקים בקשייהם, נכנסו לכפר מתנחלים חדשים. ועד הכפר לקח על עצמו כמשימה לדאוג לרכישת חלקות שטח גדולות – בעיקר מידי בעלים שלא עיבדו אותן מסיבות אלה ואחרות – וכן לחלוקתן למגרשים, ולמכירתן במחירים נוחים כחלקות קטנות לפועלים שביקשו להשתקע במקום. כך התאפשר לרבים מראשוני המקום לרכוש חלקות ולבנות בהדר את ביתם. בצד הצריפים הראשונים, התחילו להופיע בתים מבלוקים של מלט לדיור עצמי. ובנוסף לפרדסים הזעירים החלו להופיע ענפי משק כרפת, לול וירקות.

פועלי לב

קבוצה גדולה של פועלים חקלאיים שעבדו בהדר כונתה "פועלי לב". הפועלים בקבוצה זו עבדו אצל יצחק ויוסף לב, ונטעו את רוב הפרדסים וכן את כל השדירות בהדר. הם היו רווקים, וגרו בצריף שבנו למענם האחים לב. את

ומטע בנות – אלא גם לול ורפת, ונעשו ניסיונות ראשונים לגדל תפוחי אדמה. שיפר הבטיח לתת עשרה דונמים לכל פועל שיתמיד בעבודתו ויהיה עובד קבוע. פועלים שהיו לבעלי נחלה בכפר הדר יכלו להרחיב את נחלותיהם בדרך זו, ופועלים חדשים יכלו להצטרף לכפר כבעלי נחלות. בהדרגה הפכה אפוא העבודה במשק שיפר לבסיס ולמנוף לפיתוח המושבה הקטנה.

ואולם ההשקעה בפרדס הגדול בלעה את כספו של שיפר, ומשבר הבורסה בניו-יורק פגע בנכסיו בחוץ-לארץ; ההידרדרות נתנה את אותותיה גם בעסקיו בארץ: התשלומים לפועלים השכירים לא שולמו במועד; היו הרבה דחיות ועיכובים והבטחות, וההתמרמרות בקרב הפועלים היתה רבה. רק כשנאלץ למכור את מרבית קרקעותיו לבנקים שנסו בו, בלחץ בעלי החוב, התאפשר לפועלי הקבועים של שיפר לרכוש להם חלקות ולהתיישב בהן. פועלים רבים זכו בחלקות אדמה במחיר נוח, יחסית, בעקבות המהלך הזה והקימו עליהן משקים משלהם.

במרוצת השנים עברו בהדר אלפי פועלים, ותיקים וגם עולים מארצות שונות, בעלי תרבויות שונות וסגנון חיים שונה. יתר על כן, במשך הזמן צמחו בהדר, או באו ועברו דרכה, ארגונים שונים להתיישבות קיבוצית או מושבית, וכפר הדר שימש להם כעין בית-ספר שבו הוכשרו לעלייה על הקרקע. הוועד בכפר הדר נתן ידו – במסגרת אפשרויותיו – להקמת "בתי סוכנות" למגורי פועלים בודדים, וכן סייע לרכישת קרקע למחנה של קיבוץ כרית, ההכשרה הזכורה לוותיקים, שחבריה התיישבו בכפר מנחם. לגבי רבים מהפועלים השכירים הדר היתה מפגש ראשון עם עמל כפיים, התנסות ראשונה עם עבודה שיש עימה קרבה לאדמה. הם ידעו חסור, מצוקות שונות, סבל ובדידות, ובכל זאת – ואולי בזכות אלו – התחשלו. גם מי שעזבו במשך השנים את הדר ועברו למקומות אחרים בארץ הוסיפו לשמור פינה חמה בלבם לכפר הדר.

בעיני חיים נויברגר

חיים נויברגר, מראשוני הפועלים בהדר, עמד על ההווי המיוחד במקום, שהיה כעין כור היתוך ליוצאי ארצות שונות: "אותו בליל של שבטים, עמים, או אף גזעים ותרבויות ולשונות אשר מסיביך; אותם בני שלוש יבשות אשר העברית או כעין העברית שבפיהם משמשת להם אמצעי תחבורה לשונית-רעיונית, אבל אינה משמשת להם עדיין לפה! מי שגמר אוניברסיטה ומי שאינו יודע קרוא וכתוב, ספוגי יהדות ממרכז פולין ותועים בדרכי ניכר ומגששים עדיין במולדת; בני בירות אירופה ויהודים אדמונים מעבר לסמבטיון. הנה אותו בווארי חסון, אשר סיפורי הבדים שלו עשו אותו למרכז רוחני. הנה אותו תימני, שהצהיר באופן קטגורי כי אינו יכול לעבוד עד שחבריו העמידו אותו לעבוד בקבלנות, ומאז שום 'שכנזי' לא היה יכול להתחרות בו. שום 'שכנזי' גם לא היה

יודע לענות לשאלת הזקן, כמה כהנים כיהנו בבית המקדש. "לא שכחתי את הפועל מהרי כורדיסטאן, אשר הסביר על פי שיטתו את לידת האדמה מן השמש: 'שמש עובד ועובד ועובד, עד שמתפוצץ ונולדת אדמה'."

"ולא שכחתי את חברי הקיבוצניקים, מהם בעלי תביעות אבנגרדיות של אליטה פועלית ומהם קיבוצניקים חביבים סתם (תמצאם בכל קיבוץ, גם בזה הדוגל באבנגרדיות); ולא את "הבודדים": הוי, באיזו בדידות היו שרויים לפעמים באמת. עוד אזכור את עיניו הלאות של אותו פועל גלמוד וחולה ביום עבודתו האחרון: הוא הניח את הטוריה באמצע העבודה וישב בירכתי בור, הצית לו סיגריה במבט שלא היה בו יאוש, לא טרוניה על חייו ולא כאב מחלתו – רק לאות ושתקנות עמוקה. 'איני יכול עוד', אמר בשקט והשתתק; ובו ביום עלה על משכבו, ולא ירד ממנו. לא שכחתי את הרציניים ואת המתבדחים וגם את המבדחים שלא מדעת – כמו אותו בחור פילוסוף ששקע בחלומות על פרחי מטפס אשר מצא על צמרת עץ, עד שנפל מהסולם. כולנו היינו צוחקים עליו בפניו ושלא בפניו, עד שנודע לנו סוד חייו – והקומדיה הפכה לטרגיקומדיה, זו לטרגדיה וסופה היה המוות החיזור."

שתי זוויות ראייה

ההווי המיוחד, שעליו עמד חיים נויברגר, היה כרוך בלא מעט מתח שנוצר עקב ניגוד האינטרסים בין קבוצות שונות באוכלוסייה המקומית. כך, למשל, בתחום העבודה: בעלי הפרדסים הגדולים, בגוש שמדרום לכפר הדר, העדיפו עבודה ערבית זולה יותר, וניסו להתעלם מהשפעת ועד הכפר. הרבה עימותים ומאבקים התנהלו על רקע העסקת פועלים עבריים. בעלי החלקות הקטנות, מתיישבי הדר, נהגו באופן שונה; רובם ככולם העסיקו פועלים לפי פניות מטעם הוועד. היתה אפוא קבוצה גדולה מאוד של שכירי יום, אשר התחרו בינם לבין עצמם – בעונות הפחות בוערות – על כל יום עבודה שיכלו להשיג. ולצד אלה היה מעמד של פועלים בעלי מקום עבודה קבוע, שהתכוונו להשתקע במקום בבוא הזמן, כאשר מצבם הכלכלי יאפשר זאת.

מן הראוי לבחון עניין זה משתי זוויות הראייה: זו של הפרדסנים וזו של הפועלים השכירים. אלמנתו של שמחה קלריך כתבה על אחת ההתנגשויות עם הפועלים על רקע גובה השכר. "כעבור תקופה ידועה, היה זה באחת השבתות, באו אלינו שני פועלים שעבדו אצלנו בפרדס וטענו כי 'המחיר שמר קלריך משלם לנו לא מספק אותנו, כי לא נשארת לנו פרוטה לקניית חולצה או זוג מכנסיים', היא אומרת. "בעלי שאל אותם מה הם מבקשים, והם ענו כי בתור פועלים אחראיים הם מבקשים לשלם להם עשרים וחמישה גרוש ליום. מר קלריך הסכים במקום, ולא ניסה כלל לעמוד אתם על המקח. לאחר שהלכו הפועלים,

גן הילדים מחזור א'
ב-1932-1933 הגננת
הראשונה יהודית.

גן הילדים ב-1934 בבנין
המשרד. הגננת אידה,
ברקע תאי הדואר.

גן הילדים ב-1935, משחקים
בחול ברחוב האורנים.

הגן ב־1936. הגננת אידה גלינינסקי.

"הוותיקים מזכירים לך בכל רגע זכות־אבות: בשעה שהיו הם עצמם חלוצים ראשונים לפרדסנות הפתח־תקוואית. 'היינו עודדים בשתי טוריות', הם אומרים. לא! לא בזו אחר זו, שמה תשתק האחת מעצמת המכה, אלא בשתייהן יחדיו: טורייה ביד ימין וטורייה ביד שמאל. אינך רוצה להאמין? 'בוא ואלמדך לעשות מאה בורות גדולים ליום, כפי שהיינו עושים בפתח תקוה!' הם מתפארים. והיה אותו חכם של מה־נשתנה, תת־ת־משגיח של משגיח, שלא היה סומך על יושרם של נושאי האלונקות [שהובילו את הסלים עם התפוזים הקטופים], והיה מצווה עליהם מדי פעם להתאסף במקום אחד לפקודתו וללכת בצוותא־אחד ובקצב אחיד אל בית האריזה. וזאת בשעה שבית האריזה לא יכול היה לקלוט את כל הפרי בבת־אחת ונוצר לפניו תור ארוך, והקוטפות חיכו בינתיים לארגזים. כל זה לא היה מפריע לו. ומי יודע כמה כסף היה המשגיח הנאמן הזה חוסך במביליו, לולא אותו חצוף שעייב פעם את ה'מצעד' זמן קצר אחרי מתן הפקודה: 'אמור לכולם לעמוד! אני צריך ל...' או אותו משגיח נלבב שהיה מזרז

אמר לי בעלי: 'זהו יומי המאושר ביותר בחיי בארץ, כי יכולתי לשלם לפועלים את שכרם לפי בקשתם.' והם בלי כל ספק היו שבעי רצון מביקורם אצלנו..."

האופן שבו בחן חיים נויברגר את הסוגיה הזאת היה מפוכח יותר. "אתה לומד להכיר את בעלי הפרדסים ואת משגיחיהם ומנהליהם," כתב. "יש בעלים העובדים בעבודה עצמית ויש – שאינם מראים את חוטמם אלא פעם בשנה. מהם בורים בחכמת הפרדסנות, החוטפים טורייה לחמש דקות וטוענים שאין עבודה קלה מעידור; במאוחר אתה לומד שאתם לא כדאי להתווכח..."

"וכשם ששונים הבעלים אלה מאלה, כך שונים עושי דברם של הבעלים, הם המנהלים והמשגיחים [בפרדסים הגדולים]. אלה הרוכבים על חמור בשעה שאתה הולך ברגל. יש ביניהם 'נשמות ערביות' ויש ביניהם גם מיני ותיקים בעלי 'נקודה יהודית'. יש ביניהם הגרועים כשם, ויש ביניהם אשר שמם גרוע מהם.

"העובד לפרנסתו בפרדס זוכר אותם אחד-אחד, את דמויות חבריו לעבודה: את ה'קבועים' שקדמו לו ואת אלה שהחזיקו מעמד אחריו, את 'עובדי-האורח' אשר מקרוב באו ומקרוב הלכו; את אלה שעבדו אתו בימי פתיחת בורות, עישוב, או עידור, כששורה אפורה וחדגונית של גברים מתקדמת לאיטה ובשתיקה בצוותא-אחד; ואת החברים בימי קטיף רועשים: כשהפרדס הומה מריצתם של מחלקי הארגזים ומצחוקן של הנערות הקוטפות. זכורים ה'חלוצים', המתחרים עדיין על מספר ה'צלחות' שייספיקו לחפור, ותנועותיהם המתונות של הרגילים בעבודה. וגם אותו בחור מהפכני, שהשכיל לגמור את יום עבודתו בשלוש-עשרה צלחות קטנות: יראו הפרדסנים ותתפקע מררתם, יפשטו את הרגל ויקומו פרדסיהם לפועלים בזיל-הזול. והנה לך צורה חדשה ומקורית של מהפכה שאין עמה לא שפיכות דמים ולא זיעה! וכן זכורות אותן פועלות על-תנאי מתל-אביב, הבאות לנסות את ידיהן העדינות במלאכת הקטיף; מי יוכל לשכוח את בכיין המר כשעסקנו אנו, הפועלים, בספורט החביב עלינו כל-כך – נטילת ציפונין הארוכות והמואדמות, וזאת כמובן – רק במקטפה: דאגה לפרי לבל יישרט חלילה."

הקרבה לאדמה ולטבע

עם זה יש גם הרבה פיוט ויופי בעצם הקרבה לאדמה ולטבע, כפי שהוא מתגלה בין הפרדסים. גם על כך נביא מהגיגיו של חיים נויברגר: "אחרי שהסתגלת לעבודה

את פועליו בימי שישי, שבהם עובדים רק שבע שעות, בנוסח קבוע: 'א פרעליכער קלאפ! ערב שבת!' "ולעולם אין לך גרועים שאין גרועים מהם. לגביך – הגרועים שבגרועים הם אלה המחרימים את העבודה העברית וגורמים לחוסר עבודה, משמרות שהוצבו בפרדסים הגדולים, מדרום למושבה] ומשלחות. עכשיו אתה זוכה לראותם. אותם היהודים היפים, הבעלים בעמם, יש והם מדברים אליך בלשון חלקות. דברי הסבר מתחסדים בעברית, ובצדם קריצת-פה ערמונית לבני-ביתם בצרפתית. וחבל שלא שכחת עדיין כליל את הצרפתית שלך מבית-הספר, ולא – אולי היית מאמין ליהודי. או אותו אדם גדול בתל-אביב, המשמש שלט-פרדסני לאחיו הגדול ממנו. איך הוא מציע לפניך את פנקסי חשבונות-ירח-שבונותיהם: 'יעיין מר ויפסוק בעצמו. הרי עם איש משכיל אני מדבר. יראה את המחירים של ליברפול!' יש המדברים גסות ואינם מסתירים דבר: 'מה אתם רוסים ממני? אינני סיוני. אני יהודי עיראקי, ואני רוסה להרוויח.' ויש משמרות וקטטות ותגרות ידיים עם פועלים בלתי-מאורגנים, ערבים ויהודים, ונדמה לך שאלה סופגים את המכות המגיעות לבעלים.

גם בפרדסים הגובלים בהדר ממזרח – פרדסי האיכרים מרמתיים – עבדו ערבים, ובשנות ה-40 כאשר לא צלחו נסיונות שיכנוע לעבודה עברית, נעשו פעולות מאורגנות בתוכן שבירת "שיברים" בפרדסים אלה על מנת שבעליהם יעסיקו פועלים עבריים.

הגן ב-1937 הגנת אידה.

ולנחתי החיים החדשים, אחרי שהזיעה חדלה לטשטש את ראייתך ואוזניך מסוגלות לקלוט יותר מאשר את הלמות לבך בשעת העבודה ואת שיחת חבריך בשעת מנוחה – הפרדס מתגלה לך שוב כפרדס; לא רק כמקום עבודה, אלא כקיבוץ של יצורים חיים אשר לכל אחד יעוד משלו: עצים אשר עשבים ופרחים גדלים בצדם ואשר ציפורים חיות בענפיהם, ולטאות וחרקים בין שורשיהם. שוב נראה לך הפרדס כיחידה אחת בתוך הטבע הגדול. והקשר שלך ליחידה זו אינו רק קשר של פרנסה ושל מפגש עם שכמותך, אלא הפרדס עצמו נעשה לך לחבר. שוב אין בך חובבות השעשועים של עובר-האורח, אלא הרגש הרציני של בן-בית; אין זה עוד החלום בהקיץ על בוסתן, או הגעגועים הרומנטיים – אלא רעות של אמת, אשר נטבלה בזיעת העבודה ונתחשלה במלחמת עובד הפרדס בבעל הפרדס ונחתמה בחותם מבטו של חברך הגווע.

"אתה מתחיל לחבב את הפרדס, לערוג לקור השלג בפרי המזהיב כאש בבוקר-חרוף טרם קטיפ, כשהטל שומר עדיין על צינת הלילה שבפרי; אתה חש את צער ניוונו של עץ חולה אשר שרפו נוטף ועליו מצהיבים. צר לך על הפריחה שהפלת בשגגה עת נגעת בענף והיא לא תזכה עוד להיות לפרי. אתה מצטער על לטאה אשר בלי משים קצצת את זנבה – והנה הם נפרדים: הלטאה לחוד והזנב לחוד מפרכסים במכאוביהם. אתה חומל על עיניהם הנבהלות של עכברי שדה ושל ארנבות צעירות שנמלטו ממבול השקאתך אל שפת הגומה ומחכים שם ברעדה לגור-דינם. איזו חברות גדולה נולדה בלבך, ואתה דואג לכולם. אפילו לעשב בירכתי הבור בשעה שהוטל עליך לקצצו."

צבי רובינשטיין עומד על שלו

קבוצות ויחידים עזבו את כפר הדר, ואחרים באו במקומם. אחד מאלה שהצטרפו היה צבי רובינשטיין. הוא עלה לארץ-ישראל מגרמניה. ב-1938 הצטרף לקיבוץ גבעת חיים עם כמה מחבריו, ולאחר שנתיים של עבודה פיזית מפרכת ותלאות קשות – חלה במלריה. כשהחלים ממנה, עזב את הקיבוץ והצטרף לכפר הדר.

"שכרתי דירה אצל מונס מזורי, והיה זה סוף-סוף מעון מגורים, שונה ממה שהורגלתי אליו בקיבוץ", סיפר. "פניתי ללשכת העבודה במקום, ונשלחתי לעבוד בפרדסים בעבודות שונות – עידורים, קיצוץ יבלית וחילפה, פתיחת בורות להשקאה. היה לי 'מזל': לכל מקום שהגעתי העמיסו עלי את העבודות הקשות ביותר; איני יודע על שום מה, האם בגלל העברית העילגת שבפי, או מפני שראו בי מייד שאני 'יקה' ושכל בעל סמכות יכול לעשות בי כרצונו.

"פעם אחת, בערב ראש-השנה, נשלחתי להשקאה [לגוש שמדרום לכפר הדר] עם עוד פועל. הלכנו בינות לפרדסים

בדרך עפר וחולות. משני צדי הדרך היו גדרות תיל, ומעבר לגדרות – פרדסים שאגלי הטל עוד לא התאדו מעלוותם וקרני שמש ראשונות מנצנצות בהם בשלל צבעי הקשת. האוויר עוד היה צונן, וכל עצמותינו התרוננו כציפורים שצייצו באמירי העצים. הרגשנו צעירים, בריאים ורעננים, ההולכים למלא מצווה, ככתוב: 'יגיע כפיך כי תאכל, אשריך וטוב לך'. תוך כדי מחשבה זו הגענו למחסן הפרדס ושם חיכה לנו המשגיח. על ברכת הבוקר טוב שלנו ענה כמתעורר ממחשבות שמהן ניתקנו אותו. הרגשנו כאילו רצונו להגיד משהו, ואינו יודע איך להתחיל. כששאלנו אותו על כך, התחיל סוף-סוף לדבר: 'אולי אתם מעוניינים לעבוד היום בהשקאה בקבלנות?' כוונתו היתה להשקאה מברכת מים שבה לא היה מד-מים צף. צריך היה לנחש את כמות המים שנותרה בבריכה. לנו הסביר המשגיח כי בבריכה נותרה כמות מים מעטה, ולכן נסיים בוודאי את העבודה בשעות ספורות – ונוכל ללכת הביתה. 'הנה, צמוד לבריכה יש סולם ברזל', אמר. 'עלו והיווכחו בעצמכם'.

"עלינו בסולם, ואמנם נדמה היה כי מעטים המים. אבל המשגיח לא סיפר לנו שהבריכה עמוקה ומשוקעת בתוך הקרקע ושהבאר ממשיכה לשאוב. קיבלנו את הצעתו, שמחים על כך שנוכל להשתחרר בהקדם מן העבודה בערב החג. התחלנו לעבוד במרץ. ואולם היתה זו השקאה במורד, והאדמה אדמת חמרה: התלמים לא החזיקו מעמד מול זרם המים המוגבר, ובכל זאת עבדנו והזענו, אך המים מן הבריכה לא תמו. סגרנו את הברזים ועלינו שוב בסולם הברזל – לא דובים ולא יער! מפלס המים בבריכה ירד בסנטימטרים ספורים, ותו לא. עבדנו עוד שעה, והמים עודם נובעים. בסופו של דבר עבדנו יום תמים, עד שסבלנותנו פקעה והחלטנו לסגור את הברזים וללכת הביתה כשאנחנו די מרוגזים.

"סיפרו על אותו משגיח, שהגיע בבוקר לפרדס וחילק את העבודה לפועלים, קשר את סוסו לגדר הפרדס ואמר לפועליו: 'תכף אחזור'. הם עבדו במרץ – הרי המשגיח תכף יחזור ובשעה ארבע, לפני גמר העבודה, מימש את הבטחתו ובא. גם במקרה שלנו רצה המשגיח, כנראה, לעשות לעצמו 'חג' כבר מהבוקר; ומאחר שחשש שמה נעזוב את העבודה – מסר לנו אותה בקבלנות, אף-על-פי שידע כי אי אפשר לרוקן את הבריכה בארבע שעות של עבודה 'קבלנית' כשהבאר ממשיכה לשאוב. כאשר חזרנו הביתה, התביישנו לספר כיצד הוליד אותנו שולל.

"אחרי החג אמרנו לו: 'בלי התנצלות מצדך לא נמשיך לעבוד אצלך. חפש לך פועלים אחרים, ותבין כיצד מתנהגים עם אנשים עובדים.'"

מושב הדר

אגדה הדדית בע"מ.

== ארץ-ישראל. ==

תעודה זמנית № 16

ועד ההנהלה של מושב הדר, אגדה הדדית בע"מ, מאשר בזה כי

חבר המושב, מר. 40/1 סלע

פרע את מחיר 8 המניות בנות (3) שלש לא"י כ"א של האגדה,

לפי תקנותיה ובהתאם לפרטים שבחשבונו. מספר 229 ע"פ 236 בס"ל

סך לכונן וארבע עשרה אלף

ייד גיל
הגובר גיל

המזכיר א. א. א. א.

הדר, יום 31 לחדש אדר 1930

דפוס ישראלי, תל-אביב.

ר"ע ר"ה. לתעודה זמנית זו יש ערך עד תחילת חלוקת הדיירות הקבועות וא"י רשות להעבירה למי שחש בלי אשור מקום של ידע הנהלי.

מניות מפעל המים בכפר הדר.
"תעודה זמנית" עבור קניית מניות לזכויות מים לפי 3 לא"י לדונם.
(סכום השווה לקניית דונם קרקע).

גן הילדים ב־1938. הגננת אידה.

גן הילדים ב־1939. הגננת אידה.

גן הילדים עם ההורים ב־1939. הגגנת אידה.

גן הילדים ב־1940. הגגנת אידה.

ד-ילדים הברכה 1940 - צלם יואל, ג.ס.

גן הילדים ב־1941.
הגננת אידה.

גן הילדים ב־1943.
הגננת יונה בלנק־בלכר.

